

Післямова

(з бібліографічними рекомендаціями)

Чи актуальна ще або ж чи актуальна знову історія ментальності? Здобула вона протягом останніх років схвалення й підтримку, чи втратила їх? Щоб відповісти й на ці запитання, треба знову ж таки звернути на якийсь час погляд на Францію. Саме там було щонайменше сформульовано поняття історії ментальності й від середини минулого сторіччя виходять у світ впливові наукові праці. Термінові «ментальність» закидали загальність, відсутність достатньої диференційованості й зашироку глобальність насамперед ті історики, які з деяким скепсисом поставилися до результатів досліджень Жоржа Дюбі (згодом він і сам відійшов від цього поняття (1)) та Жака Ле Гоффа (2). А тому нині ведуть мову про кризу або й про кілька криз історії ментальності; однак, запропоновані альтернативи, як наприклад, «histoire de l'imaginaire», охоплюють лишень окремі аспекти ментальностей і ліпше ними послуговуватися саме для їхнього вивчення. І все ж «Histoire des Mentalités Religieuses Dans l'Occident Moderne» Жана Делюмо від 2007 р. можна придбати й у формі аудіокниги, що свідчить про стабільне зацікавлення цією тематикою у франкомовному світі.

А як з цим в освіченому середовищі на німецькомовних теренах? Загалом поняття «ментальність» та «історія ментальності» стали набагато зрозумілишими, аніж були вони тоді, коли ця книжка щойно вийшла друком («історія ментальностей», натомість, трапляється чимраз рідше). Для підтвердження цього факту достатньо вдагтися до пошуку цих термінів в інтернеті. Однак у цеху, що працює під покровительством «Кліо», простежуються дві відмінні тенденції. З одного боку, історія ментальності як окрема дисципліна історичної науки, як і раніше, не має академічного визнання, оскільки в німецькомовних університетах досі не засновано кафедри або ж інституту саме для цього дослідницького напрямку (3); до того ж історія ментальності фактично не зустрічається серед тем наукових конгресів чи конференцій. Хоч у рамках такої

післямови й неможливо повністю висвітлити становище в інших країнах, проте на одній позитивній тенденції все ж таки варто зупинитися. Серед курсів, запланованих на «anno accademico» 2007/08 в Болонському університеті, був і курс «Storia delle mentalità e delle trasformazioni culturali in età contemporanea», організований, однак, що стало вже звичним явищем, в межах літературознавчих студій. Здається, що й у німецькомовних країнах, дозволю собі узагальнити тут особистий досвід, готові визнати значення досліджень з історії ментальності радше літературознавці, аніж історики. Втім – за стійкого, хай і не цілком непохитного домінування політичної історії в кожному разі в німецькомовному історичному середовищі – колеги з цієї галузі під час лекцій та в публікаціях принагідно вдаються до екскурсів у тематичну сферу, яку самі ж і кваліфікують як недостатню для інституційного визнання: тож стабільне зацікавлення багатьох студентів, а також загальної читацької аудиторії не пройшло повз їхню увагу.

Відтак ми окреслили і другу тенденцію, а саме: неінституціоналізована наукова робота над ментальностями минулого. Виявляється вона насамперед у відповідних журнальних та книжкових публікаціях. Цікаво, що знову й знову з'являються праці, які справді можна схарактеризувати лише як «ментально-історичні», які, однак, оминають це поняття і ведуть натомість мову про «історію культури й історію ідей», про «форми» або «уклади життя», про «історичну антропологію» і т. ін. (хоча остання тяжіє зазвичай більше до історії повсякдення). А те, що в деяких публікаціях часом трапляється ще й невідповідне вживання терміна з метою привернення уваги, не свідчить про якусь своєрідність цього слова (4).

Загалом, звичайно, немає якихось особливих причин, навіщо відмовлятися від використання в історіографії терміна «ментальність», як немає їх і для менш осяжних, але давно усталених термінів на кшталт «середньовіччя», «суспільство» чи «культура». Здається, що окреслені у вступі пропозиції, як послуговуватися цим поняттям, все ж дають змогу обрати відповідну середину між загальною тенденцією й обережністю задля уникнення неприпустимих узагальнень. У цьому сенсі ментальність доводиться виправдовувати перед кожною критичною історією, як загалом і наведені вище інші терміни, а відтак те ж саме стосується й історії ментальності за аналогією із соціальною історією чи історією культури. Їхні «канонічні» теми автори цього видання спробували окреслити й інвентаризувати (5).

У цьому зв'язку варто навести кілька прикладів останніх досліджень з історії ментальності. Поряд із зорієнтованими переважно радше на історію культури повздовжніми розтинами на кшталт ментальної історії подорожей та багато ін. (6), на які можна було натрапити ще в XIX ст., існують також спроби продемонструвати ментальні зміни на прикладі ставлення людини до чогось

окремого (до тварин, наприклад (7)) чи виявити релевантні для ментальності фактори для окремих (географічних або соціальних) груп (8). Інший підхід, саме завдяки якому може з'явитися матеріал для подальших досліджень, – це аналіз окремих гатунків джерел (9). Більшість праць з історії ментальності, як і до цього, присвячені періодові раннього нового часу, за ним ідуть ХІХ і ХХ ст. та середньовіччя, тоді як дослідження давнього світу попри численні окремі студії виявляють стриманість.

Одне завдання видається мені особливо важливим для майбутніх досліджень: інтегрування в ментально-історичний аналіз психологічних концептів. Що таке уявлення, ставлення, сприймання, як, за традиційним формулюванням, не вияви духовного життя, усвідомлені чи неусвідомлені? І яка наукова дисципліна їх вивчає, як не психологія в усіх її варіантах? А тому одне із засадничих завдань майбутньої історії ментальності могло б полягати в перевірці істотних глибинно-психологічних моделей – у жодному разі не лише за Фройдом, а й за Адлером, Юнгом, Піаже і т. д. – на їхню спроможність надавати серйозну допомогу в розумінні ментальних змін.

На практиці це може відбуватися не інакше, як у співпраці дослідників з історичною та психологічною фаховою освітою. Тож потрібні контакти з фахівцями в галузі психоісторії або ж історичної психології (10), хоча треба, звичайно, зважати на те, що нині такими ярликами послуговуються індивіди й групи з надзвичайно різними концепціями: від дослідників, що працюють на підставі історичних та психологічних професійних знань до феміністськи мотивованих гуртків з власного досвіду. Характерним видається тут той факт, що майже всі, хто працює в цій царині, вийшли з психоаналізу фрейдівського штибу, а не з історіографії, і що їхній науковий інтерес майже винятково зосереджений на теперішньому та на сучасній історії. Ідея психоісторії виглядає серйозною й цілком реальною, на чому варто наголосити за всієї справедливої критики всіх представлених спроб; лише, на жаль, мало компетентних науковців представляють наразі цю галузь.

*

Невпинний попит на розпродане перше видання «Історії європейської ментальності», який констатують книжкова торгівля, видавництво й упорядник протягом також останніх років, зумовив появу дещо відкоригованого й актуалізованого другого видання, яке в іншому, за бажанням видавництва, виходить у світ без змін (11). Мабуть, є всі підстави сподіватися, що видання зробить свій внесок у те, щоб голос історії ментальності не втихав серед голосів історіографічних дисциплін, оскільки досліджувані нею теми належали і тепер належать до засадничих тем *conditio humana*.